

mas pracujących, zaś 1929—1939 jako czasu stałego ograniczania i uszczuplania zdobyczy poprzednich podokresów, tak na drodze legislacyjnej, jak i w praktycznym realizowaniu władzy, m. in. przez Orzecznictwo Sądu Najwyższego.

Najszerzej i najbardziej analitycznie przedstawił autor instytucje ubezpieczeń społecznych, inspekcji pracy oraz rozjemstwa. Ciekawie przedstawiona została instytucja sądów pracy. Nie negując walorów tej instytucji i korzyści, odnoszonych przez pracujących z jej istnienia, autor jednocześnie podkreśla, że postępowanie przed sądami pracy faworyzowało interesy posiadaczy, a to przez system powoływania ławników, zawiłą drogę postępowania odwoławczego, pozbawienie strony pomocy adwokackiej, a przede wszystkim zaś przez precedensy stwarzane w drodze orzecznictwa Sądu Najwyższego.

Niewątpliwą zaletą opracowania jest wnikliwe omówienie każdej instytucji od strony sprzeczności pomiędzy nieraz postępowym charakterem normy prawnej, a na ogół wsteczną praktyką w jej realizacji oraz stałymi atakami na stępienie ostrza normy a nawet obalanie zawartej w niej treści drogą na pozór drobnych, ale znamienitych zmian w przepisach uzupełniających.

Nie umniejszając wartości historycznej studium, wydaje się jednak konieczne wskazanie, iż zbyt marginesowo potraktowano rolę Komunistycznej Partii Polski jako siły motorycznej w walce pracujących o zdobycze socjalne.

Strona edytorska w zasadzie nie nasuwa zastrzeżeń. Szkoda jednak, iż poza wykazem skrótów nie zamieszczono pełnego wykazu aktów normatywnych, wydanych w dwudziestolecu, co ułatwiłoby czytelnikowi sięganie bezpośrednio do źródeł. Z tego samego względu odczuwa się brak wykazu źródeł i literatury, ewentualnie i skorowidza nazwisk.

WŁADYSŁAW BIELAWSKI (Płock)

Janusz Wojciech Gołębiowski, *Walka PPR o nacjonalizację przemysłu*, Warszawa 1961, Książka i Wiedza, s. 355.

Niewielka ilość opracowań z historii najnowszej nie zaspokaja potrzeb ani nauki, ani szerokich rzesz czytelników. Szczególną potrzebę odczuwa się w zakresie problematyki kształtowania się państwowości polskiej po drugiej wojnie światowej, przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej, budowy władzy ludowej.

W związku z tym z zadowoleniem należy powitać ukazanie się pracy J. W. Gołębiowskiego, która jak wynika ze wstępu jest rozprawą doktorską w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR.

Za przedmiot badań wziął autor nacjonalizację podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, która, obok zdobycia władzy przez masy ludowe, jest najważniejszym czynnikiem kształtującym dzisiejszą rzeczywistość Polski.

Od aktu przejścia przez Państwo podstawowych środków produkcji upłynęło zaledwie 16 lat. Ustawa z dnia 3 I 1946 r. spowodowała zasadnicze zmiany w życiu społecznym, ekonomicznym i politycznym narodu.

Autor ukazuje całą złożoność problematyki nacjonalizacji w ówczesnej sytuacji politycznej, społecznej i gospodarczej. W literaturze polskiej problem nacjonalizacji poruszany był dotąd na łamach czasopism naukowych, brak było monografii. Z literatury zagranicznej na uwagę zasługują dwie prace — rozprawa ekonomisty radzieckiego P. Galenka *Socjalistическая национализация основных средств производства* (Moskwa 1961), stanowiąca próbę analizy procesu upaństwowiania kluczowych gałęzi gospodarki narodowej oraz praca K. Katzarowa pt. *La théorie de la nationalisation* (Neuchâtel 1960), która porusza ten sam problem od

strony prawa międzynarodowego. Stąd też praca J. W. Gołębiowskiego jest pionierska. Rozważa ona problem pod kątem działalności Polskiej Partii Robotniczej, której udział w przygotowaniu, a następnie realizacji nacjonalizacji, był decydującą przesłanką jej powodzenia.

Brak częściowych opracowań spowodował konieczność przedstawienia przez autora możliwie dużej ilości materiałów źródłowych, dotąd nieznanych. Stało się to powodem dysproporcji między opisem wydarzeń historycznych, niekiedy wprost rejestrowaniem faktów a ich analizą, na korzyść tego pierwszego. Niemniej wprowadzenie w obieg naukowy wielu nieznanych faktów stanowi niewątpliwie walor opracowania.

Autor przyjął chronologiczny układ pracy wyodrębniając następujące kwestie:

1) Kształtowanie się programu PPR w sprawie nacjonalizacji przemysłu, obejmujące okres od stycznia 1942 r. do lipca 1944 r., tj. od powstania PPR aż do utworzenia PKWN.

2) Udział klasy robotniczej w zabezpieczaniu i uruchamianiu przemysłu w okresie wyzwania ziem polskich spod okupacji, obejmujący okres od sierpnia 1944 r. do marca 1945 r., tj. od wkroczenia Armii Czerwonej i Wojska Polskiego na ziemie polskie do całkowitego wyzwolenia obszarów państwa polskiego.

3) Podstawowe założenia polityki PPR w dziedzinie faktycznego uspołecznienia przemysłu, obejmujące okres od marca 1945 r. do września 1945 r., tj. od momentu przejścia fabryk przez klasę robotniczą aż do stworzenia nowych form organizacyjnych przemysłu i uruchomienia produkcji w nowej sytuacji społecznej i politycznej.

4) Walka PPR o prawne usankcjonowanie rewolucyjnych przemian w przemyśle, obejmująca okres od września 1945 r. do stycznia 1946 r., tj. od podjęcia przez KC PPR i CKWPPS wspólnej decyzji o konieczności prawnego usankcjonowania rewolucyjnych przeobrażeń w przemyśle do wydania ustawy o nacjonalizacji.

Jak widać ramy czasowe obejmują pięć lat. Na każdym z etapów chronologicznych autor wyodrębnił jeden z zasadniczych elementów, które przyczyniły się w konsekwencji do nacjonalizacji przemysłu. I tak w rozdziale pierwszym autor poświęca wiele uwagi teoretycznej dyskusji na temat nacjonalizacji, jaka toczyła się wówczas w łonie PPR i innych ugrupowaniach politycznych. Zwraca też uwagę na fakt koncentracji kapitału w okresie okupacji, twierdząc słusznie, że koncentracja kapitału oraz rozszerzający się społeczny proces produkcji stanowiły podstawowe czynniki dojrzewania nacjonalizacji w Polsce. W okresie okupacji Niemcy koncentrowali sam proces zarządzania zakładami jak i moce produkcyjne, łącząc odebrane obywatelom polskim przedsiębiorstwa i przekazując je odpowiednim koncernom niemieckim.

Miało to poważny wpływ na kształtowanie się świadomości społeczeństwa polskiego, a przede wszystkim klasy robotniczej. Dojrzewały w ten sposób realne przesłanki dla zorganizowania szerokiego frontu narodowego do walki o niepodległą i demokratyczną Polskę. Oblicze tego frontu było wyraźnie skierowane zarówno przeciwko niemieckim najeźdźcom, jak i zwolennikom polityki przedwrześniowej.

Rozdział drugi dotyczy politycznego, masowego ruchu klasy robotniczej, który doprowadził do faktycznej likwidacji wielkokapitalistycznej własności, kierowniczej roli w tym ruchu PPR oraz roli państwa ludowego w rewolucyjnych przeobrażeniach w dziedzinie przemysłu.

Szczególne miejsce zajmują tu grupy operacyjne organizowane przez rząd, które — chociaż działały krótko — należy traktować jako pierwszy akt zarządzania przemysłem przez państwo. W ten sposób została wydobyta rola PKWN jako organizatora przemysłu.

Trzecia część traktuje o ekonomicznych warunkach funkcjonowania i organi-

zacji aparatu produkcyjnego. Autor przedstawia tu proces narastania nowego systemu zarządzania i organizacji przemysłu — ukazujące wysiłki państwa w dziedzinie uruchomienia produkcji, zapewnienia aprowizacji załóg, zaopatrzenia fabryk w surowce i paliwo, ustalenie pierwszych stawek płac, norm itp. Jednocześnie podejmowano prace nad ustaleniem ogólnych zasad organizacji gospodarki narodowej. Powołano Biuro Studiów Ekonomicznych, a następnie Centralny Urząd Planowania jako organ Rady Ministrów, utworzono Ministerstwo Przemysłu, opracowano pierwszy plan dla przemysłu węglowego itp. Te nowe instytucje spełniały rolę organizatora produkcji na nowych socjalistycznych zasadach. W całości przecież socjalistyczny system gospodarowania mógł być wprowadzony dopiero po nacjonalizacji przemysłu kluczowego i okrzepnięciu aparatu państwowego.

W rozdziale ostatnim wiele miejsca autor poświęca prawnym założeniom nacjonalizacji kluczowych gałęzi gospodarki narodowej. Nieustabilizowana sytuacja prawna zarządzanego przez państwo przemysłu pokazuje w jaki sposób reakcja pragnęła wykorzystać ją do przekazania wielu przedsiębiorstw w ręce byłych właścicieli. Czołowe miejsce w akcji reprivatyzacyjnej zajmował PSL i Kościół katolicki, szermując hasłami ideologicznymi, politycznymi a niekiedy wręcz próbami nacisku.

Specjalne miejsce zajmuje opis złożonej sytuacji w jakiej nastąpiło podjęcie ustawy o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. Opis tej sytuacji mieć będzie niewątpliwie duże znaczenie dla przyszłych badaczy szczególnie z dziedziny historii prawa i historii gospodarczej.

Ne można nie wspomnieć o metodologicznych zaletach pracy. Autor przedstawia opisywane zjawiska w kolejności następującej: rewolucyjna teoria, rewolucyjna polityka, nowa ekonomika i nowe prawo. Takie ustawienie metodologiczne pozwala autorowi traktować proces nacjonalizacji jako zjawisko ciągłe, poczynając od rzuconych przez PPR haseł organizowania się robotników przeciwko dewastowaniu przez Niemców ich warsztatów pracy, od samorządnego uruchamiania produkcji nazajutrz po odejściu okupanta, ustanawiania wybieralnych przez załogę dyrekcji aż do podjęcia przez KRN ustawy w dniu 3 stycznia 1946 r.

Jednocześnie należy przecież zauważyć, że w pracy odczuwa się brak opracowania dwóch zagadnień:

a) szerszej analizy sił politycznych, które popierały linię reprezentowaną przez PPR w interesującej nas dziedzinie. Jest to tym bardziej potrzebne, że tytuł podkreśla rolę jaką w nacjonalizacji przemysłu odegrała PPR. Stąd potrzeba ukazania jej na tle programów i działalności innych partii, narastania wśród nich kryzysów programowo-ideologicznych i politycznych, kształtowania nowych postaw;

b) ukazania roli PPR w uruchamianiu produkcji przemysłowej na Ziemiach Zachodnich, które zostało prawie całkowicie pominięte.

Książka została zaopatrzona w obszerny wykaz bibliograficzny. Na podkreślenie zasługuje obszerny aneks zawierający archiwalne materiały źródłowe w szczególności wiele aktów prawnych dotąd nie publikowanych. Stanowi ono cenne uzupełnienie tej ciekawej, nowatorskiej pracy.

WIESŁAW WIÓRKIEWICZ

Jerzy Pawłowicz, *Z dziejów konspiracyjnej KRN 1943—1944*, Warszawa 1961, Książka i Wiedza, s. 256.

W ostatnich miesiącach ukazuje się coraz więcej prac dotyczących okresu hitlerowskiej okupacji w Polsce. Zdecydowana większość nosi charakter wspomnieniowy,